

Laczkó Sándor

A filozófia varázstalanítása.

A mi a filozófia kérdését az ember leginkább önmagának teszi fel, ha arra kíváncsi, hogy mit is csinál valójában, amikor - úgymond - filozófiával foglalkozik? Bár ez az önmagunkhoz intézett kérdés mégsem csak ránk tartozik, sokan és sokféleképpen kérdezték már ugyanezt, ám a problémát a kollektív diskurzusba ágyazottsága mellett személyessége teszi lezárhatatlanná. Noha mindig is elsősorban a bölcseleti tradíció klasszikusainak a válaszai foglalkoztattak bennünket, ezzel az állandóan feltett és ismétlődő kérdéssel mégis elsősorban nekünk magunknak van dolgunk. A személyes vágy a tudás birtoklására, a bizonyosság elérésére (kudarca ítéltségünk tudatában)¹ lezárhatatlan dimenziókat nyit meg számunkra. A filozófia művelője nem tehet mást, időről-időre rákérdez foglalatossága alapjaira. Ám erre az örökösen ismétlődő, önmaga mibenlétét firtató kérdésre nincs kielégítő válaszuk. Ezért vagyunk kénytelenek újra és újra szembesülni vele.²

A bolognai folyamatnak nevezett program következtében jól láthatóan átalakul Európa diszciplináris térképe. Ebben az új erőterben kell(ene) a filozófiának megtalálnia helyét és (újra) meghatároznia önmagát. Helykereső identitászavarai³ úgy tűnik túlmutatnak az önmagával szembeni hagyományos elégedetlenség határain. Bár mindig is természetéhez tartozott önnön identitásának a megkérdőjelezése, önmaga mibenlétét sohasem tekintette hiánytalannak, önmeghatározását most egy külső feltételrendszernek, a bolognai folyamat elvárásainak való megfelelés (is) befolyásolja.

¹ „... A filozófusoknak szembe kell nézniük azzal a ténnyel, hogy az európai filozófiát két és fél évezreden keresztül életben tartó kérdések közül egyetlenegy sem sikerült általános meglegedésre megoldani, vagy továbbra is vita tárgyát képezik...” In. Leszek Kolakowsky: *Metafizikai horror*. Osiris-Századvég Kiadó Bp. 1994. pp. 7. Nincs egyetlen üdvöztető, minden kérdést megválaszoló univerzális filozófia. A filozófiai gondolatok sokfélesége van. A problémák végérvényes megoldása nem lehetséges, a filozófus mégis eme kudarcra ítéltség és hiábavalóság tudatában kezd munkálkodni. A filozófia így nem más, mint úton-levés a célt-érés reménye nélkül. Mégis elkezdődik, megtörténik és végbemegy.

² „Talán a kérdés 'mi a filozófia' csak később, az öregkor beköszöntével tehető fel, amikor eljön a konkrét beszéd ideje. Olyan kérdés ez, amelyet az ember diszkrét izgatottsággal tesz fel, éjjelkor, mikor már nincs mit kérdeznie. A kérdést feltette már korábban is, de ..., túl mesterkéltten, ... Hiányzott a mértéktartás. Az ember túlságosan vágyott arra, hogy csinálhassa a filozófiát, és nem gondolkodott el azon, hogy ..., valójában mi is az: nem jutott el arra a ... pontra, ahol végre ki tudta volna mondani, mégis mi volt az, amit egész életemben csináltam?” Gilles Deleuze – Félix Guattari: *Mi a filozófia?* In. Nappali ház, 1993. 4. pp. 59. A kérdést egyrészt mindig szem előtt tartjuk, mert a filozófia legelső kérdése mindig önmaga mibenlétét firtatja, másrészt pedig akkor tesszük fel, amikor már nem marad más kérdésünk.

³ Descartestól Husserlig, Kanttól Heideggerig a modern filozófusok majd mindegyike bejelentette a filozófiával (az észhasználat módozataival) szembeni elégedetlenségét és újraalapozási igényét, vagy éppen a filozófia végéről értekezett. Ám az alapállások és hangsúlyok meglehetősen eltérőek.

Így a mi a filozófia kérdése további kérdéseket szül: *miért van szükségünk a filozófiára ma? Miért érdemes filozófiával foglalkoznunk? Mire való, s tanítható-e egyáltalán?* Válaszaink jobbára a filozófiatörténeti tradícióba ágyazottan születnek, miközben az aktuális kihívásokra reflektáló releváns válaszok megfogalmazásán fáradozunk. Milyen érveink lehetnek a filozófia fontosságának alátámasztására? A felvetések tágabb horizontjában a mi az érvényes tudás ma, illetve a vannak-e a filozófiának valódi válaszai korunk kihívására kérdései állnak? S ha igen, hallatszanak-e ezek a válaszok? Számít-e még valamit a filozófia szava? A bölcsesség barátaiként megelégedhetünk-e annak hangoztatásával, hogy ma azért van, azért lehet szükség a filozófiára, azért érdemes és kell művelni, illetve azért érdemes tanulni és tanítani:

- *mert a nyugati ember műveltségéhez hozzátartozik a filozófiai vértettség, műveltségi elem, amely érvényes és hasznos tudást, így védettséget adhat,*
- *azért, mert a filozófiában "embervoltunk" fejeződik ki, amennyiben az a vágy motivál bennünket, hogy a dolgok, jelenségek mögé lássunk, megfejtsük azok értelmét és esszenciáját,*
- *továbbá azért, mert egzisztenciális létünk örökösen kérdeztet velünk, létünk autentikussága kérdező/kétkelő mivoltunkból fakad, kérdéseink vannak amelyekre válaszokat keresünk,*
- *valamint azért, mert filozófiai alapok nélkül, filozófia mint alapozó kurzus nélkül nincs tudományos gondolkodás, s ha már a taníthatóságát firtatjuk, nincs bölcsészképzés,*
- *vagy éppen azért, mert filozófiai gondolatokkal és szövegekkel történő értelmező szembesülés által gondolati iskolázottságra tehetünk szert, elsajátíthatunk egy gondolati hagyományt, követhetünk egy mintát általa, amely arra tanít, hogy hogyan lehet és kell gondolkodnunk bizonyos problémákról,*
- *netán azért is szükségünk lehet a filozófiára, mert segít a dolgok megértésében, segít eligazodnunk a világban, amennyiben észhasználatra tanít, s a világban rejlő értelem megszólítására törekszik, illetve az értelemmel bíró dolgokat kívánja elkülöníteni azoktól, amelyek ellent mondanak annak,*
- *mert az érvelés, a vita, a gondolkodás és a kommunikáció képességének az elsajátítását segíti.*
- *vagy mert bár mára valóban sok lett a riválisa, vannak még feladatai, amelyeket más nem végez el,*
- *s mert a filozófia végső soron nem más, mint önmagunkon végzett munkálkodás, önmegértés,*
- *s nem utolsó sorban pedig azért, mert arra való, hogy általa kárt okozzunk a butaságnak.*

A kérdésekhez közelítve látnunk kell, hogy ma, amikor az információs technológia teljesen megváltoztatta a világot és átalakította tudásunk szerkezetét, más problematika áll a filozófia előtt mint ezt megelőzően bármikor.⁴ A tudást és a műveltséget már nem megszerzi és birtokolja, hanem pragmatikus módon csak "használja" és "alkalmazza" az ember. Eszköz amivel célt ér, amit ma már - az uralkodó kulturális paradigma szerint, ha van egyáltalán ilyen - nem kell feltétlenül elsajátítania, mert ott van(nak) erre a mediatisált technológia, illetve a számítógépes terminálok és hálózatok, amelyek révén a szükséges tudást és információt elvben bármikor könnyedén lehívhatja, megkaphatja, s céljainak megfelelően pragmatikus módon használhatja és formálhatja az ember. Mindez a különböző tudásterületek specifikus elkülönülését, vagy éppen összemosódását eredményezi. A filozófia pedig végképp behatárolhatatlan lett, terepuma kérdésessé vált. Ma már az egységes "Egész" horizontjába nem hatolhat, a nagy narratívák ideje lejárt, gyakorlati hasznossága megkérdőjeleződött, s közvetlen módon nem tanít meg bennünket arra, hogy hogyan kell élni és cselekedni. Mégis azt kell mondanunk, azt szeretnénk remélni, hogy a mai kor embere sem lehet meg filozófia nélkül. A filozófiai gondolkodásmód, a filozófia művelésére való készítés és a filozófia iránti szükséglet, noha módosulásokkal, de tovább él. Az ember kételkedésre való hajlama, illetve a bizonyosság utáni vágya megmaradt. A filozófia bizonyos tekintetben nem más, mint a kételkedésre való hajlam és a bizonyosság utáni vágy közötti termékeny feszültség, illetve az észhasználat és a kultúra-csinálás iránti szükséglet és szemlélet megnyilvánulása. Mint reflexív szemléletmód az ember eme hajlamának és vágyának az észhasználat általi karbantartását, kiművelését és alátámasztását szolgál(hat)ja.

A bölcséleti tradícióba ágyazottan ma is többféle felfogás létezik a filozófia művelésével, hasznosságával, mibenlétével és „mirevalóságával” kapcsolatban.⁵ Az egyik ilyen felfogás szerint ma éppen az lenne a szerepe, hogy olyan általános tudást, képzettséget jelenítsen meg, illetve adjon

⁴ A filozófia nem veszítheti szem elől azt a kérdést, hogy hogyan teremthető meg, vagy éppen állhat helyre a megbomlott egység és kapcsolat az egyén belső világa és külső közösségi környezete között az elektronikus hálózatok, illetve a mobil információs társadalom világában. A modern ember talentuma és kreativitása csak előidéz, vagy meg is oldja ezt a problémát? S a rövid távú és versenyszemléletű gondolkodásmóddal szemben a filozófia lehet-e az, amely a hosszú távú gondolkodást képviseli? Mert kell, hogy legyenek valakik, - nevezzük őket filozófusoknak - akik a globális igazságosság kérdéséről hosszú távon, vagyis nem pusztán napi pragmatikus igények alapján gondolkodnak. A világgal és önmagunkkal szembeni elégedetlenségünk ésszerű megalapozásának a feladata továbbra is a filozófusra hárulna?

⁵ Az, hogy valójában mi is a filozófia, Heidegger szerint csak annak művelése során derül ki. „*Mi a filozófia? ... mennyiben vált a filozófia ... kérdésre méltóvá számunkra? Nyilvánvaló, hogy ezt csak akkor tudjuk megmondani, ha már bepillantást nyertünk a filozófiába. Ahhoz viszont, hogy ezt megtehesük, tudnunk kell előtte azt, hogy mi a filozófia.*” Martin Heidegger: *Mi a filozófia?* In. Gond, 4. (1993) pp. 89.

át, ami azután pragmatikus módon bármire használható. Ebben az esetben a hangsúly az általános tudáson, a megalapozó tudáson és a tradíció átörökítésén van, melyet a mai kor pragmatikus igényének megfelelően kell/lehet alkalmazni, hasznosítani. A filozófia feladata pedig nem lenne más, minthogy közvetítse azt az általános tudást, ami története során ránk hagyományozódott, s ezáltal az esztétik tudó okos emberek képzésében jeleskedjen. Mindez azonban nem zárhatja ki azt a megközelítést, amely szerint a filozófia feladata ma is ugyanaz mint mindig: az állandóan változó valóság fogalmakkal történő lefedése, vagyis fogalmak kreálása.⁶ Sőt, éppen a bonyolult fogalmi gondolkodás közvetítése révén nevezhet be az okos és gondolkodni tudó emberek képzésébe. A filozófia oktatása és művelése, vagyis a gondolati hagyomány átörökítése és a fogalmak kreálása közé, bármennyire kézenfekvő is lenne, mégsem szabad egyenlőségjelet tennünk. De nem szabad élesen elválasztanunk sem. Ha ezt tesszük, akkor a filozófia éppen lényegét, vagyis reflektáló öncélúságát veszítheti el.⁷

A filozófiának alapvetően nem stratégiákat (megoldásokat) kell keresnie. A filozófus nem stratégia. Mint ahogyan nem próféta, nem orvos nem ideológus és nem terapeuta. S még csak nem is mérnök vagy ügyvéd. Bár Richard Rorty éppen a filozófusok önmagukról kialakított képének megváltozásáról beszél, s arról, hogy az idő múlásával fel kell adni az elmélkedés cselekvés fölötti elsőbbségét. *„Szerepünknek többé nem a papokéhoz és a bölcsekéhez kell hasonlítania, hanem ... inkább a mérnökéhez és az ügyvédéhez ... Míg a papok és a bölcsek maguk határozzák meg terveiket, addig a kortárs filozófusok a mérnökökhöz és az ügyvédekhez hasonlóan igyekeznek kitalálni, hogy mire van szükségük ügyfeleiknek.”*⁸ Világos álláspont, ennél gyakorlatibb és hasznosabb, az igényeket és elvárásokat respektálóbb a filozófia már nem is lehetne. De valóban erre volna szükség és ez lenne a követendő út? Aligha.

⁶ „... a filozófia a fogalmak megalkotásának, feltalálásának és előállításának művészete. ... egyedül a filozófiára hárul az a feladat, hogy a szó szigorú értelmében fogalmakat teremtsen. A fogalmak nem várnak ránk készen, mint az égitestek.” Gilles Deleuze – Félix Guattari: *Mi a filozófia?* In. Nappali ház, 1993. 4. pp. 59-60. Az információs forradalom következtében korunkban éppen a világ leírásának, leírhatóságának fogalmi hálóját alakult át legradikálisabban. S a fogalmak kreálásában, lássuk be, mintha mégsem a filozófia diktálná a tempót.

⁷ Való igaz, a bolognai folyamat az oktatás terén versenypályára löki a filozófiát, mintegy ezáltal is gyengítve az oktatása és a művelése közötti összetartozó elkülönülését.

⁸ Richard Rorty: *A filozófia és a jövő.* In. Jelenkor 1995. június pp. 545-550.

Az elmúlt században sokan regisztráltak a filozófia végét, ám korántsem lehet közömbös számunkra, hogy ez a vég mit is jelent valójában. „A filozófia elért a vég stádiumába. ... azt jelentené a filozófia vége, hogy megszűnik a filozófia módján való gondolkodás? Korai lenne még erre a következtetésre jutni. ... A filozófia vége úgy jelentkezik, mint a tudományos technikai világ és az e világnak megfelelő társadalmi rend irányítható berendezkedése. A filozófia vége azt jelenti, a nyugat-európai gondolkodáson alapuló világcivilizáció kezdete. ... a filozófia szétbomlása technicizált tudományokra ... A beteljesülés nem tökéletességet jelent, mintha a filozófia végét értén legnagyobb tökéletességre jutott volna. ... Ez esetben a gondolkodás feladata az lenne, hogy a gondolkodás dolgának rendeltetéséért feladja az eddigi gondolkodást.”⁹ Heidegger számára a nagy építmény tehát befejeződött,¹⁰ a filozófia megmutatta magát összes lehetséges megjelenési formájában, ugyanakkor a gondolkodás nem ért véget, vannak még feladatai. A filozófia dolga Heidegger szerint mindig is eleve eldöntött volt, s ez nem más, mint a létező léte. Csakhogy a filozófia nem figyelt mindenre. S legfőképpen nem volt ereje ahhoz, hogy kiküszöbölje az ipari-tudományos-technikai gondolkodásmódot.

A filozófia halálának vízióját Gilles Deleuze már teljesen más módon jeleníti meg. „... a filozófia halála sosem foglalkoztatott. ... A filozófiának van egy feladata ami mindig időszzerű marad: fogalmakat fejleszteni. ... A filozófiának bizonyára mindig megvoltak a maga riválisai ... Ma ilyen az informatika, a kommunikáció, a marketing ... A filozófia kicsinynek és egyedülállónak érzi magát ilyen hatalmakkal szemben: ám, ha halnia kell, akkor csakis azért, mert halálra neveti magát.”¹¹ Mi más lenne ez, mint fordított irányultságú gúnykacaj.¹² A filozófia születését az értetlenség gúnyos kacaja kísérte. Ez a gúnykacaja azonban már más. Nem a születés, hanem az elmúlás, a filozófia kimúlásának ironikus kacaja. S annak fájdalma, hogy bár korábban szava messzire hallatszott, mára ez megváltozott. Nem rajta nevetnek, hisz befolyása csekély, már-már

⁹ Martin Heidegger: *A filozófia vége és a gondolkodás feladata*. In. Martin Heidegger: „...költőien lakozik az ember...” T-Twins Kiadó – Pompeji, Budapest 1994. pp. 255-277.

¹⁰ „Éppen az az ijesztő, hogy minden funkcionál. ... az ember elgyökértelenedése már bekövetkezett. Már pusztán csak technikai kapcsolataink vannak. ... A filozófia nem képes véghezvinni világhelyzet közvetlen megváltoztatását. Ez nem pusztán a filozófiára érvényes, hanem minden merőben emberi elmélkedésre és törekvése. ... A filozófia a halálán van. ... építménye befejeződött, de számunkra mégsem vált semmissé, mert éppen a beszélgetésben újra jelenvalóvá lesz. ... Semmilyen utat nem ismerek a jelenlegi világhelyzet közvetlen megváltoztatására, föltéve, hogy ilyen az ember számára egyáltalán lehetséges.” A *Der Spiegel* interjúja Heideggerrel. In. Jegyzetek és szövegek Martin Heidegger Bevezetés a metafizikába című művéhez. Ikon Kiadó Budapest, 1995. pp. 12-13.

¹¹ Gilles Deleuze: *A filozófiáról*. (interjú) In. Pompeji 1994. 4. pp. 155-156.

¹² A legenda szerint Thaleszt még saját szolgáloja is kinevette. Ez a gúnykacaj rögzíti a filozófia születési pillanatát.

észre sem veszik, hanem ő maga nevet. Mondhatni ez a filozófia ironikus válasza az őt ért sérelmekre. A halálba neveti magát. De legalább - egyszer utoljára - jót nevet. S mindeközben tisztában vagyunk-e azzal, hogy nem pusztán a világon, hanem rajtunk is nevet?

S mindezek után mennyiben érthetünk egyet azokkal, akik a filozófiát bolognai folyamat által látják veszélyeztetve? A filozófia varázsát, ha van egyáltalán ilyen, személyiségei és szövegei jelentették és jelent(het)ik ma is. A bolognai folyamat a filozófia közönségét, az oktatás különböző szinterein végbemenő hatását és elterjedését könnyítheti vagy éppen nehezítheti meg, (ez még ezután fog eldőlni), de nem szavatolhat a gondolatok és szövegek minőségéért, a személyiségek fel- vagy eltűnéséért.¹³ A filozófiát önmagában a bolognai folyamat nem varázstalaníthatja. Világunk pragmatikus igénye, - s ez mutatkozik meg az oktatási rendszer szabvány szerinti átalakításában is -, hogy a felmerülő problémákra gyors válaszok és megoldások szülessenek. Korunk könnyen konvertálható és alkalmazható hasznos gyakorlati tudást és bizonyosságot vár el, s ezzel a filozófia nem szolgálhat. Éppen ezért a hatékony problémamegoldás munkaversenyében már nem szabadna szerepet vállalnia, mert nem versenytárgy, hiszen története során is jobbára csak önmagával versenyzett.¹⁴

A filozófiára ugyanakkor (s valójában erről szól a bolognai folyamat), mégis rá van kényszerítve a verseny kihívása, s részben az iskola fala között kellene megvédenie és újraalapoznia önmagát. Talán éppen ott, ahol legkevésbé tudja. A konvertálható és hasznos tudás átadásának és megszerzésének igényeihez való alkalmazkodás, vagyis a versenybe való bejelentkezés éppen azt eredményezheti, hogy elveszítheti kapcsolatát az életfolyamatokkal.¹⁵ A versenyhelyzet pedig (a reflektáló gondolkodásmód helyett) a problémamegoldó gondolkodás zsákutcájába kényszerítheti. Vigasztalódhatunk ugyan, hogy filozófiai alapok nélkül, filozófia (mint alapozó kurzus) nélkül nincs tudományos gondolkodás, nincs műveltség és nincs bölcsészképzés. Ám ez még nem jelenti azt,

¹³ Aggodalmaink, legalábbis Magyarországon, mégsem lehetnek alaptalanok. A magyar kultúrkörben a filozófia, mondhatni tradicionálisan, a kultúra hátsó udvarában foglal helyet. Tehát nem a bolognai folyamat taszítja oda, bár nagyon úgy tűnik, hogy nem is segíti elő eme pozíció megváltoztatását. Egyetlen példa minderre: a felsőfokú tanintézményekbe történő felvételi eljárás továbbra is az ún. nemzeti tudományokat (magyar nyelv és irodalom, illetve történelem) preferálja, a filozófiát pedig egyértelműen hátrányos helyzetbe hozza.

¹⁴ Mai hajlandóságainkat tekintve úgy tűnik alapvetően kétféle reflexünk alakult ki a filozófia jövőbeni státuszát illetően: 1. a filozófiát benevezni a versenybe, (gyakorlati) tudománnyá tenni és ezzel együtt felmondani a leckét és oktatni a tradíciót 2. távol tartani a versenytől és fenntartani reflektáló öncélúságát.

¹⁵ S vajon a konkrét egzisztenciális kérdések, a megismerés, az erkölcs, a politika és a kultúra területén felmerülő gyakorlati problémák értelmezése révén visszatálhat-e a filozófia a valós létproblémákhoz?

hogy szembe tudna nézni valódi kihívóival. Ezek a riválisok pedig, - hogy csak néhány kulcsfogalommal jelöljük őket - a verseny, a hatékonyság, a munkaerő piac, tömegképzés, minőségbiztosítás elvárás-rendszerének formájában jelentkeznek. A filozófia ezekre mint fenoménekre reflektálhat ugyan, de alkalmazkodhat-e teljes mértékben hozzájuk, megfelelhet-e igényeiknek? A valódi kérdés éppen az, hogy tud-e úgy alkalmazkodni, hogy közben nem veszíti el, hanem újrateremti identitását? A filozófiának ugyanis hagyományosan a természetéhez tartozik, hogy a közvélemény elvárásaival szemben artikulálja önmagát. Szokratész ennek a legragyogóbb példája. Esze ágában sem volt úgy érvelni és gondolkodni, hogy ezzel megfeleljen a közfelfogásnak, vagy hogy társadalmi konvenciókat támasszon alá, s elvárásokat elégítsen ki. Most pedig azt halljuk minden felől, hogy a filozófia alkalmazkodjon és tegye magát hasznossá. Kétkednünk kell ennek sikerében. A megváltozott szellemi, társadalmi és technikai környezet, a kulturális paradigmaváltás ugyan hozzájárulhat ellehetetlenüléshez, de a filozófiát alapvetően mégsem számtalan riválisa, hanem csakis önmaga varázstalaníthatja.